

Észrevételek az „állami bűncselekmény”
(*state crime*) és a „bűnöző állam” fogalmához²

A társadalomelméleti, jogtudományi és kriminológiai szakirodalom az utóbbi években egyre gyakrabban használja az „állami bűncselekmény” (*state crime*) fogalmát és beszél „bűnöző államokról”. Különösen a népiirtást elkövető, az etnikai tisztogatást folytató és az apartheidot kialakító államokat nevezik így. Ebben az írásban azt vizsgálom meg, hogy lehet-e „állami bűncselekménynek” tekinteni az erőszak etnikai célok érdekében történő jogtalan használatát, vagy legalábbis annak legsúlyosabb eseteit, s kijelenthetjük-e, példának okáért, hogy a genocídiumot elkövető állam „bűnöző állam” volna?

A fenti kérdéseket – kellő konkretizálás esetén is – csak azután válaszolhatjuk meg, miután eldöntöttük: létezik-e egyáltalán olyasmi, amit állami bűncselekménynek mondanak. A kifejezést – angolul *state crime*, németül *Staatsverbrechen*, franciául *crime d'état* (egy precízebb megfogalmazás szerint: az állam által elkövetett bűncselekmény; *crime by state*, stb.) – a szakirodalomban viszonylag széles körben ismerik, bár távolról sem fogadják el általánosan.

A probléma differenciált megközelítésében sokat segíthet a nürnbergi per amerikai főügyészének, Robert H. Jacksonnak egy megállapítása. Eszerint „az a gondolat, hogy az állam mint testület bűncselekményt követhet el, természetesen fikció. A bűncselekményeket mindig emberek követik el. Amíg azonban a kollektív felelősség megállapítása érdekében helyénvaló lehet azon fikció alkalmazása, hogy az állam vagy egy testület is felelősséggel tartozik, az teljesen elfogadhatatlan, hogy egy ilyen jogi konstrukció a személyes mentesség alapjává váljon.”³

Jackson, aki később az amerikai Legfelsőbb Bíróság bírója lett, itt azt fogalmazta meg, hogy a bűncselekményeket egyének követik el, ám ezt sokszor – miként a náci Németország viszonyai között is – egy bünszervezet tagjaként teszik, s a felelősség megállapításakor mind a két tényezőt figyelembe kell venni. Ezt persze nemcsak a talányos fogalmazás miatt⁴

¹ Doktorjelölt, NKE Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola (Gulyas.Eva@uni-nke.hu).

² Ez az írás a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

³ Vö. Robert H. Jackson vádbeszéde a Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt, Nürnbergben, 1945. november 21-én. Lásd *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*. 2. kötet: *Official Text in the English Language. Proceedings 14 November 1945 – 30 November 1945*. Nürnberg, International Military Court, 1947. 150.

⁴ Az idézett részben már az angol nyelvű szöveg is homályos egy kicsit, a vádbeszéd magyar fordítása pedig (lásd *A nürnbergi per vádbeszédei*. Ford.: Auer Kálmán, Lénárt György et al. Budapest, Szikra, 1955. 23-96.) – szerintem – több ponton is félrevezető, de legalábbis félreérthető. Sajnálatos, hogy ez olvasható az interneten is (az SZTE Egyetemi Könyvtár Hadtörténeti Gyűjteményének „A nürnbergi per” cím alatt összegyűjtött dokumentumai között), ahonnan sokan átveszik. Az idézett rész e félreérthető változata így hangzik: „Vitathatatlan, hogy fikció az a gondolat, amely szerint az állam mint testület bűncselekményt követhet el. A bűntényeket mindig csak emberek követik el, de a kollektív felelősség megállapítása érdekében eléggé helyes, ha alkalmazzuk azt az állítást, hogy az állam vagy egy testület szintén felelősséggel tartozik. Teljesen túrhetetlen viszont annak a megengedése, hogy hasonló jogi fondorkodások a személyi büntetlenség alapját képezzék.” A második mondatot egy büntetőjogi szöveg szerzője – vélhetően valamiféle stilisztikai „feljavítás” ürügyén – egy kicsit megváltoztatta: „A bűntényeket emberek követik el, de a kollektív felelősség megállapítása érdekében helyes, ha azt az állítást alkalmazzuk, hogy az állam vagy egy testület szintén felelősséggel tartozik”; vö. Fantoly Zsanett: Az állam büntetőjogi felelőssége. *Rendészeti Szemle*. 2007/10. sz. (3-22) 26. Ezzel a szerző alátámasztotta ugyan saját álláspontját, de Robert H. Jackson eredeti gondolatát talán még az eredetinel is

könnyű félreérteni, hanem további két ok miatt is: egyrészt azért, mert a „kollektív felelősség” (s különösen a „kollektív bűnösség”) eszméjétől a legtöbben – jó okok alapján – idegenkedünk, másrészt pedig azért, mert máig nem alakultak ki azok a széles körben elfogadott felelősségi konstrukciók, amelyek áthidalnák az egyéni és a kollektív felelősség koncepciója közötti hatalmas űrt. Talán zavaró az is, hogy az adott esetben a kollektív felelősség hangsúlyozásának az volt a célja, hogy a szervezeti tagságot nem lehet – sem a parancs-teljesítésre, sem az ún. vezérelvre hivatkozó – mentő körülményként értékelni, tehát a bűnelkövetők felelősségét „nem szabad áttolni” az államra.

Miközben Jackson álláspontja – mely szerint az egyéni magatartások egy szélesebb, szervezeti és közösségi kontextusban is értelmezendők – nem alapozza meg, nem is zárja ki „az állam felelősségét”, ideértve a bűncselekmények elkövetésével összefüggő felelősségét is (amit bizonyos esetekben bizonyos elméletek „az állam büntetőjogi felelősségének” mondanak). Csupán azt jelzi, hogy a jogi és a politikai gondolkodás elindult egy bizonyos úton, nevezetesen az egyéni túl kollektív jogalanyok büntetőjogi felelősségével kapcsolatos reflexió útján. Hogy ezen az úton meddig lehet, és meddig szabad elmenni, azzal ő – mint pragmatikus gondolkodású amerikai – valószínűleg nem foglalkozott. Egyes szervezetek – a nürnbergi perben például a náci párt vezetői, az SS és a Gestapo – bűnszervezetté minősítése (különösen pedig az, hogy a nemzeti bíróságok előtt elvileg az ezekben való pusztán tagság is megalapozta a felelősséget), vitathatatlanul fontos lépést jelentettek ezen az úton, s a „szervezetek bűnösségének” lehetőségét elismerő koncepciók⁵ kialakítását, sőt a büntetőjogi felelősség átalakítását jelezték.

A kérdés ezek után az volt – s ma is az –, hogy tovább kell-e, illetőleg tovább lehet-e menni ezen az úton, egészen addig, hogy valamely államot bűnszervezetnek minősítsünk, vagy azt mondjuk, hogy egy állam, bár eredetileg nem volt az, bűnszervezetté vált? S ha ezt megteszszük, vajon ezzel egyben azt is kijelentjük-e, hogy léteznek „állami bűncselekmények”, olyanok, amelyeket államok követhetnek el? (Lehetséges persze, hogy valaki az államot bűnszervezetnek nevezi, de úgy gondolja, hogy annak tagjai az egyének számára tiltott bűncselekményeket egyénileg követik el – ezzel azonban itt nem foglalkozok, mert ez az álláspont nagyjából ott tart az előbb jelzett úton, ahol a jacksoni elmélet, csak éppen nem számol azokkal a feltételekkel, például az önkéntesség elvével, amit már Nürnbergben is figyelembe vettek.) S végül, ha az államot nemzetközi jogi értelemben is felelősnek mondjuk tetteiért,⁶ kérdés, hogy genocídium, apartheid, vagy etnikai tisztogatás elkövetése esetén – a nemzetközi közösség jelenlegi állapotában – gondolkodhatunk-e a jóvátételen és a kártérítésen túlmutató szankció-formákon? Akik a súlyos jogsértéseket szeretik bűnnek nevezni, s akiket nem tántorítanak el ettől a jogpozitivisták jogászoknak a (jog és erkölcs viszonyát meglehetősen különös módon kezelő) fenntartásai, azok arra hajlanak, hogy igenlő módon válaszolják meg a fenti kérdéseket: az „állami bűncselekmény” – az „állam büntetőjogi felelősségével” együtt – értelemtelni fogalomként létezik, s az államok olykor bűncselekményeket követnek el, tehát bűnöznek.

Mielőtt sebtében padot ácsolnánk az állam nevű vádlottaknak,⁷ vizsgáljuk meg azokat

---

érthetlenebbé tette.

⁵ A koncepció alapja az „összeesküvés” (*conspiracy*) angolszász jogrendszerekben gyökerező konstrukciója volt, s azt 1945-ben csak a béke elleni bűncselekmények vonatkozásában alkalmazták. Általában véve – fogalmazott Kirs Eszter – „nem vált meghatározóvá a nürnbergi ítékezésben”, de „a béke elleni bűncselekmények vonatkozásában felülírta a vezetői réteg felelősségét csökkentő »Führer-elvet«”; vö. Kirs Eszter: Az ICTY által megalkotott bűnszervezeti felelősségi koncepció élete és remélt halála. *Állam- és Jogtudomány*. 59. évf. 2018/1. szám, 58.

⁶ Lásd erről az „államfelelősség” problémáját, például Shaw, Malcolm N.: *Nemzetközi jog*. Budapest, Osiris, 2001. 475-513.

⁷ A fordulatot a jogi személyek büntetőjogi felelősségének megállapíthatósága kapcsán folytatott hazai vitában a kérdést egészséges szkepszissel megközelítő szerzőtől kölcsönöztem; vö. Tóth Mihály: Mielőtt sebtében padot

az érveket és ellenérveket, amelyek a „bűnöző állam”, a „bűnszervezetnek minősíthető állam” és az „állami bűncselekmény” kérdése kapcsán a szakirodalom felsorakoztat! Ezekből – előre bocsátva következtetésemet – azt fogjuk látni, hogy tudományáganként, vagy ami ugyanezt jelenti: a kérdés megközelítésének különböző perspektíváiban egészen eltérő eredményekhez jutunk. A végeredmény a tudomány teljesítményét illetően nem éppen szívderítő. Ezt öt tételben szeretném bebizonyítani.

I.

Először egy jellegzetes társadalomelméleti megközelítést idézek fel a nemzeti és etnikai célok érdekében alkalmazott szélsőségesen erőszakos eszközök és eljárások értékelései közül. Eszerint a népiirtás és az apartheid állami bűncselekmény (*state crime*), hiszen nem egyénileg követik el, hanem egy közös politika részeként hajtják végre, s a tipikus esetekben csak kollektív tevékenységként képesek kivitelezni.

A magyarországi gyökerekkel rendelkező ausztráliai Jennifer Balint ezt így fogalmazta meg: „a népiirtás és a polgári lakosság tömegei elleni sérelmek okozásának más formái sajátos fajta bűncselekmények. Ezek olyan szisztematikus tevékenységek, amelyeket az állam vagy egy keletkezőben lévő állam hajt végre egy meghatározott csoport ellen, hogy azt megsemmisítse vagy uralmának vesse alá. Ami e bűncselekményeket sajátossá teszi, az nemcsak szörnyűséges voltuk, hanem az államhoz való viszonyuk is. Olyan tettek ezek, amelyeket „az állam nevében” követnek el. Nem egyénileg elkövetett bűncselekmények, hanem tömegpusztító programok, amelyeket kormányok vagy leendő kormányok kezdeményeznek és viteleznek ki. Ezeket a programokat egy hosszabb időszakon át (mint a dél-afrikai apartheid) vagy rövidebb ideig (mint amilyen a ruandai népiirtás) azzal a céllal valósítják meg, hogy egy sajátos elgondolás szerinti államot hozzanak létre. ... [a pusztítás és a nemzetépítés eszközei] államilag szervezett eszközök, melyek egy állami politikát intézményesítenek és fejeznek ki. A tömegpusztítás és a tömeges sérelemokozás állami bűncselekményként való elismerése döntő jelentőségű e bűncselekmények és jogi orvoslásuk megértése szempontjából. ... Miközben az »emberiesség elleni bűncselekmény«, a »béke elleni bűncselekmény« és a »háborús bűncselekmény« nemzetközi jogon belüli megítélésének szükségképpen egyéni dimenziója van, e büntettek egyben fontos intézményi-állami dimenzióval is rendelkeznek.”⁸

Ez a megközelítés jelenik meg egyes politikaelméleti munkákban is, amelyek a formális belső állami jog vagy a formális nemzetközi jog szükségképpen korlátozott voltát hangsúlyozzák.

Az a tény, hogy az ebből a perspektívából szemlélt „állam” nevű bűnelkövetőt – szemben az egyénnel, akik cselekednek – nem lehet a vádlottak padjára ültetni, azért nem zavaró, mert léteznek olyan eljárások, amelyek révén részben a társadalmi-politikai, s kisebb

---

ácsolnánk a jogi személyiségű vádlottaknak... *Jogtudományi Közöny*. 2001/7-8. 279-286.

⁸ Balint, Jennifer: *Genocide, State Crime and the Law. In the Name of the State*. Abingdon, Oxon, Routledge, 2011. 14-15., részletesebben 14-17., az alább paradoxonnak nevezett elméleti problémával is számolva: 203-211. Balint szerint ezek a nemzetközi büntetőjog által meghatározott cselekmények azért is „állami bűncselekmények”, mert „rendszeres, irányított és célzatos cselekedetek”, s „olyan állami politikák”, amellyel „tömegek elpusztítását és megkárosítását tervezik megvalósítani”. E politikák mellel „a tökéletes társadalom keresését jelentik, melyek – ahogy Isaiah Berlin megjegyezte – a vérfürdők receptjei.” Az e receptek alapján kialakított állami intézményeknek „a pusztító fantáziánál jóval szélesebb körű következményeik” vannak: a „pusztítás és szisztematikus elnyomás [ugyanis] integráns kapcsolatban áll az állam fogalmával és jövőjével”, s azokat a csoportokat veszi célba, amelyek ellentétben állnak az uralkodó politikai elit állammal kapcsolatos érdekeivel és arról alkotott víziójával. Ezek határozzák meg, hogy ki állampolgár és ki nem, s végül kiket tekintenek emberi lénynek, és kiket nem”; vö. *ugyanott*.

részben a jogi felelősség érvényesíthető. Ilyen például a tényfeltáró és társadalmi megbékélési bizottságok (*truth and recosiliation commissons*) felállítása, valamint a lusztrációs törvények megalkotása.⁹

Másfelől viszont e megközelítés nyilvánvaló nehézségekhez is vezet, amikor valaki szabadon átjárhatóvá teszi az „állam” fogalma mögötti absztrakciós szinteket és normatív (beszámítási) vonatkoztatásokat. Ez történt például a radikális feminizmus egyik-másik elméletében, amely a háborúban elkövetett szexuális erőszak értékelésekor teljesen szabadon mozgott az „állam – kormány – hadsereg – katona” szintjei között. Ilyen „fogalmi előmunkálatok” után nem csoda, ha egy-egy szerzőnek nem esett nehezebbre megállapítani, hogy a háborús vagy emberiség elleni bűncselekmény részeként elkövetett szexuális erőszak során nem egyszerűen a katonák, hanem valójában az (egyébként hímnemű) államok erőszakolták meg a foglyul ejtett nőket.¹⁰ Ez persze kétségtelenül különös álláspont, s az „állami bűncselekmény” és a „bűnöző állam” koncepciójának hívei nem mindig jutnak el ide.

II.

Az az elgondolás, hogy az állam bűncselekményt követhet el, történetileg több forrásból eredt, s később is az ezek keretében megfogalmazódó érvek erősítették. Gyökerei a „politikai bűncselekmény” gondolatában található, amit részben már a régi francia és német kriminológiai irodalom is használt,¹¹ eredetileg hangsúlyos etikai tartalommal, s ez a felfogás került át a XX. században a politikatudományba is. „Politikai bűncselekmények” alatt nem „az állam elleni”, hanem az állam, vagy képviselői és hivatalnokai által elkövethető cselekedeteket értették, majd ezt terjesztették ki a politikai elemet tartalmazó bűncselekmények körére.¹²

Egy másik forrása a kritikai szociológia és politikatudomány volt, mely az állam és erőszak szerves kapcsolatát és elválaszthatatlanságát hangsúlyozta. Ennek keretében az amerikai szociológus és történész, Charles Tilly azt fejtegette, hogy a háború és az államalapítás szorosan összefügg, s a háborúzás és a bűnözés között számtalan kapcsolat létezik. Nemcsak azt állította, hogy „a háború államokat csinál, az államok meg háborút”, hanem azt is, hogy „az államalapítás szervezett bűnözés”.¹³

⁹ Lásd erről Balint, Jennifer: Law Responds to the Holocaust and Genocide. Redress and Perpetration. In: *Encyclopedia of Genocide*. 2 kötet. Szerk.: Charny, Israel W. Santa Barbara, Cal., ABC-Clio, 1999. 2. kötet. 389-398. Az első tényfeltáró és társadalmi megbékélési bizottság felállítására egyébként éppen egy politikai tömeggyilkosságokat elkövető rendszer válsága idején, Idi Amin ugandai rendszerében került sor, 1974-ben. Igaz, hogy ez akkor – mivel a rendszer még létezett – teljesen eredménytelen volt, az ilyen bizottságok azonban később – így például a Dél-Afrikában 1995-ben felállított *South African Truth and Reconciliation Commission*, mely három másik bizottsággal (Committee on Human Rights Violations és Commettee on Amnesty és Committee on Reparation and Rehabilitation) együtt tevékenykedett – egyértelmű eredményeket értek el.

¹⁰ Lásd például MacKinnon, Catharine A.: Feminizmus, marxizmus, módszer és az állam. Úton a feminista jogelmélet felé. In: *Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések*. Szerk.: Szabadfalvi József. Miskolc, Bíbor, Prudentia Juris, 1996. (127-154.) 135-137.

¹¹ Louis Proal XIX. századi francia bíró például a korrupción keresztül a machiavellizmusból vezette le a „politikai bűncselekmények” lényegét, vö. Proal, Louis: *Le crime et la peine*. Paris, F. Alcan, 1892. (angolul Proal, Louis: *Political crime*. New York, D. Appleton, 1898). Lásd még Baudouin, Jean Louis – Fortin, Jacques – Szabo, Denis: *Terrorisme et justice. Entre la liberté et l'ordre: le crime politique*. Montreal, Éditions du Jour, 1970. A német szakirodalomból példaként lásd Blasius, Dirk: *Geschichte der politischen Kriminalität in Deutschland (1800-1980). Eine Studie zu Justiz und Staatsverbrechen*. Frankfurt am Main, Shurkamp, 1983.

¹² A „politikai bűncselekményekről” lásd Ross, Jeffrey Ian: *An Introduction to Political Crime*. Bristol, Policy Press, 2012. 17-28. (e kategória értelmezésének elméleti kereteiről), 73-84. (az állami bűncselekmény fogalmáról), valamint 137-148. (az állami erőszak bűnös alkalmazásáról).

¹³ Lásd Tilly, Charles: War Making and State Making as Organized Crime. In: *Bringing the State Back In*. Szerk.: Evans, P. B. – Rueschemeyer, D. – Skocpol, Th. Cambridge, Cambridge University Press, 1985. (169-191) 170.

Tilly általános tézise így hangzik: „a hatalomgyakorlókat háborús törekvéseik akarva-akaratlanul arra ösztönözték, hogy a háborúzáshoz szükséges erőforrásokat annak a lakosságnak a kárára sajátítsák ki, amely fölött ellenőrzést gyakoroltak, valamint arra, hogy a tőkefelhalmozást azok javára segítsék elő, akik segítségükre lehettek a kölcsönzésben és vásárlásban. A háborúzás, kizsákmányolás és tőkefelhalmozás interakciója meghatározó szerepet játszott az európai államépítésben. A hatalomgyakorlók nem azzal a szándékkal vállalkoztak e három jelentős tevékenységre, hogy nemzetállamokat – centralizált, differenciált, autonóm és extenzív politikai szerveződések – hozzanak létre. Általában azt sem látták előre, hogy a háborúzásból, kizsákmányolásból és tőkefelhalmozásból nemzetállamok fognak születni. Sokkal inkább az történt, hogy az európai államok és államkezdemények vezetői azért háborúztak, hogy féken tartsák vagy legyőzzék vetélytársaikat, s ennek révén kiélvezhessék a hatalom előnyeit egy biztonságos vagy növekvő területen belül. Hogy a háborút hatékonyabbá tegyék, kísérletet tettek minél több tőke kihelyezésére. Ezt a tőkét rövidtávon hódítással, nyereségük kiárusításával, illetve a tőkefelhalmozók kényszerítésével vagy kifosztásával érhették el. Hosszú távon viszont saját céljaik tették elkerülhetetlenül szükségessé egyrészt azt, hogy szabályozott kapcsolatot alakítsanak ki a kapitalistákkal, akik hitelt nyújthattak nekik, és kiegyenlíthették hiteltartozásaikat, másrészt azt, hogy – a szabályozott adószedés egyik vagy másik formáját alkalmazva – megadóztassák a hatalmi szférájukba tartozó személyeket és tevékenységeket.”¹⁴

S végül, a bűnelkövető állam gondolatának elfogadottá válásához hozzájárult az a történeti-politológiai szakirodalom is, amely az 1980-as és 1990-es években a genocídiumok kapcsán legitímálta a kifejezést: népiirtás esetén – hangsúlyozták többen – bizonyos szervezetek jogi értelemben vett (jogi következménnyel is bíró) bünszervezetnek minősülnek. A dolog ezen a területen néhány esetben odáig ment, hogy nemcsak a közfelfogás szerint genocídiumnak tekintett népiirtások esetén, de a történelemből ismert tömeggyilkosságok és nagy vérengzések esetén is alkalmazhatónak találták a state crime fogalmát.¹⁵

III.

Jogtudományi szempontból az „állami bűncselekmény” meglehetősen paradox, mi több ellentmondásos kifejezés. Egy különös értékelés szerint például már-már oximoron, sőt egyenesen jogi abszurditás.¹⁶

A jogászok ezt azért gondolják így, mert a jogot az újkor kezdete óta, azaz immár négy-ötszáz éve elsősorban az államhoz kapcsolják: úgy gondolják, hogy azt (rendszerint) az állam alkotja, és (többször) az állam is alkalmazza. Az állam és jog szoros, egymást feltételező kapcsolata folytán¹⁷ arra következtetnek, hogy a bűncselekmények meghatározása terén az államnak döntő szerepe van: az államok nem fogadnak el olyan bűncselekmény-

¹⁴ Tilly, Charles: A háborúzás és az államépítés mint szervezett bűnözés. 2000. Irodalmi és Társadalmi Havi Lap. 24. évf. 2012/3. szám, 3-15.

¹⁵ Lásd például Alvarez, Alex: *Genocidal Crimes*. Abingdon, Routledge, 2010. különösen 29-33. A történelemből ismert vérengzések bűncselekménykénti minősítésére lásd a Szent Bertalan-éj néven elhíresült mézárulás értékelését; vö Jouanna, Arlette: *La Saint-Barthélemy. Les mystères d'un crime d'état (24 août 1572)*. Párizs, Gallimard, 2007., angolul: *The Saint Bartholomew's Day Massacre. The Mysteries of a Crime of State*. Oxford, Oxford University Press, 2016.

¹⁶ Vö. Molina, Louis F.: Can State Commit Crime? The Limits of Formal International Law. In: *Controlling State Crime*. Szerk.: Ross, Jeffrey Ian. New Brunswick, NJ., Transaction Publishers, 1995, 2000. (349-388) 349.

¹⁷ Az állam és jog viszonyának kérdéséhez lásd Tamás András: *A közigazgatási jog elmélete*. Budapest, Szent István Társulat, (1997) 3. átdolg. kiad. 2005. 104-108. és 168-174, Henke, Wilhelm: *Recht und Staat. Grundlagen der Jurisprudenz*. Tübingen, Mohr (Siebeck), 1988. 294-299. és 437-439.

fogalmat, és nem határoznak meg olyan bűncselekményeket, amely szerint ők bűnelkövetők, azaz bűnözők lehetnek. Ezen összefüggés miatt van az is, hogy minden olyan fogalom, ami az államot és a bűnözést lényegükénél fogva kapcsolja össze (például „bűnöző állam”, „maffia állam” stb.), a jogászok szemében már önmagában is gyanút kelt, de legalábbis hiányérzetet hagy maga mögött.

Az államok büntetőjogi felelősségével kapcsolatos kétely másik fő forrása az államok szuverenitásának gondolata.¹⁸ Ez is régi eszme, ugyancsak négyszáz éves múltja van. Mint minden felelősség, a büntetőjogi felelősség érvényesítéséhez is az szükséges, hogy azt valaki megállapítsa és szankcionálja, márpedig – hangzik az érv – a szuverén nemzetállamok korszakában az államok nem, vagy csak nehezen járulnak hozzá ahhoz, hogy ítélező fórumot, azaz bíróságot létesítsenek fölöttük, vagy ők maguk létesítsenek olyan bíróságot saját maguk felett, amelynek joghatóságát elismerik. S ha mégis (vö. ICTY, ICTR, ICC), azt csakis olyan feltétellel teszik, hogy azok csupán egyéneket ítélhessenek el.

A hagyományos jogászi és jogtudományi felfogás szerint azért is az állam rendelkezik a „legfőbb büntetőhatalommal”, mely nyilvánvalóan kényszerítő hatalom, mert egyedül ez az intézmény birtokolja a legitim fizikai erőszak-alkalmazás, azaz a kényszerítés monopóliumát.¹⁹ S aki a legfőbb büntetőhatalommal rendelkezik – kérdezhetjük –, az hogyan lehetne bűnöző? Végül, az állam által elkövetett bűncselekmény eszméjét sokan azért is értetlenséggel fogadják, mert az azáltal okozott károk és sérelmek a mindennapi élet nézőpontjából jóval nagyobbak, már-már elgondolhatatlan mértékűek ahhoz képest, amit az emberek a szokásos bűncselekményekkel okoznak egymásnak.²⁰

Mindezekre tekintettel a jogászok mind a „bűnöző állam”, mind az „állami bűncselekmény” fogalmát abszurd dolognak tekintik. A jogtudományi érvelésekben nem is e két fogalom elutasítása érdekes (hiszen ez, mint arra próbáltam rámutatni, előfeltevéseikből következik), hanem a bünszervezeti, tehát már kollektív felelősségi konstrukció és az állami bűncselekmény közötti gondolati átmenet megakasztása. Nincs itt hely, és szükség sem, ennek kifejtésére, pusztán példaként jelzem, hogy az egyik ilyen korlátozó („megakasztó”) tényező az önkéntesség szempontja, melyet már a nürnbergi gyakorlatban kidolgoztak,²¹ arra utalva, hogy a bünszervezetekbe, például a náci pártba nem kötelező belépni (bár igen sokan hasznosnak tartották), miközben az államba, akár a bűnöző államba is az emberek beleszületnek. Egy másik hasonló mechanizmus az absztrakt állam-fogalom mögötti beszámítási (vonatkoztatási) pontok kiélezése: az állam nem követhet el bűncselekményt, de a kormány már igen; a kormány nem, de a hadsereg vezetése már igen, és e sor igény szerint folytatható.

Két olyan kísérletre is utalok, amelyek az állami bűnözéssel összefüggő fogalmakat

---

¹⁸ A szuverenitással kapcsolatban lásd *Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság. Interdiszciplináris megközelítések*. Szerk.: Takács Péter. Budapest – Győr, Gondolat – MTA JTI, 2015.

¹⁹ Lásd erről Max Weber: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 78. és *Tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 156-157.

²⁰ Az egykori nigériai katonai diktátor, Sani Abacha például – hangsúlyozza az egyik szakkönyv (vö. Green, Penny – Ward, Tony: *State Crime. Governments, Violence and Corruption*. London, Pluto Press, 2004. 1.) – állítólag 4 milliárd dollárnyi kárt okozott hazájának öt év alatt, 1993-1998 között, miközben ugyanezen időszakban az összes angliai tolvaj és betörő által okozott kár csak 3 és fél milliárd dollárra volt becsülhető. (A most felvetett szempont persze, ha megfordítjuk a hangsúlyait, az ellentétes cél érdekében is kiaknázható: az állami bűncselekmény létét épp azért kell elismerni, mert azok esetében jóval súlyosabb dolgokról, nagyobb károkról van szó, mint a „közönséges” bűncselekmények esetén.)

²¹ Ahhoz, hogy egy szervezetet Nürnbergben bünszervezetnek minősítsenek, öt feltételnek kellett teljesülnie. Azt (1) egy közös cél vagy terv végrehajtására hozták létre, (2) e cél a jogilag – adott esetben a Nürnbergi Karta 6. cikkében – meghatározott bűncselekmények elkövetése volt, (3) a tagok tisztában voltak azzal, hogy a szervezetcéla bűncselekmények elkövetése, (4) önkéntesen csatlakoztak a szervezethez, végül (5) bizonyos vádlottakat a szervezet tagjaként elítéltek azon büntettek miatt, amelyek alapján a szervezetet bünszervezetnek nyilvánították.

megpróbálták összebékíteni a hagyományos (pozitivist) jogi bűncselekmény-fogalommal, s bizonyos fokig a hagyományos jogtudományi gondolkodásban is utat törtek a *state crime*-szemléletnek. Az egyik érdekes, bár sikeresnek nem nevezhető kísérlet azon a gondolaton alapult, hogy az állami bűncselekmények körébe sorolt tevékenységek emberi jogokat sértenek, ami a bűncselekmények közös jegye, ezért bűncselekményként való tilalmuk indokolt.²² A másik kísérlet „a jogi személyek büntetőjogi felelősségének” elismerése mentén abból indult ki, hogy az állam is jogi személy, tehát azok mintájára kell kezelni büntetőjogi felelősségét.²³

IV.

Az, hogy a fenti, meglehetősen „erős” érvek ellenére az állami bűncselekmény fogalma, belső ellentmondásai ellenére is viszonylag széles körben elterjedt, elsősorban azoknak az amerikai, majd a brit kriminológiai elemzéseknek köszönhető, amelyek szociológiai, politikai és etikai szempontokat is közvetítettek. Egy közkeletű vélekedés szerint a „*state crime*” ugyanolyan utat járt be, mint a „fehérgalléros bűncselekmény” (*white-collar crime*) kategóriája. Ez utóbbit az amerikai kriminológia klasszikusa egy 1939-es előadásában vetette fel az „utcai bűncselekmények” (*street crime*) kontrasztjaként,²⁴ s csak 30 év múltán, az 1970-es évekre vált elfogadottá. Ugyanez történt – állítják néhányan – a *state crime* és a *state-organized crime* kifejezésekkel is: ezeket az 1980-as évek végén kezdték el használni, az 1990-es évek folyamán már viszonylag sok elemzésben szerepeltek, a 2000-es évekre pedig széles körben elfogadottá váltak. Vezető kriminológiai szakfolyóiratok a 2000-es években rendszeresen helyt adtak az állam által elkövetett bűncselekményeket tárgyaló cikkeknek, olykor *state-crime*-különszámokat is megjelentetve, 2012 óta pedig a témának már önálló folyóirata is van.²⁵

A leíró (nem normatív) értelemben vett állami bűncselekmény kategóriáját az amerikai kriminológiai szakirodalom honosította meg: először William J. Chambliss használta a szervezett bűnözés kiterjesztéseként (*state-organized crime*) az Amerikai Kriminológiai Társaság 1988-as közgyűlésén tartott elnöki beszédében, majd Gregg Barak alakította önálló fogalommá (*crime by state*), kifejezetten az állami bűnözésre (*state criminality*) utalva.²⁶ Ma

²² Lásd erre az álláspontra példaknt Cohen, Stanley: *Human Rights and Crimes of the State. The Culture of Denial. Australian and New Zealand Journal of Criminology*. 26. évf. 1993. 77-115. E gondolat egy másik kontextusban (bár nem feltétlenül az „állami bűncselekmény” fogalmát erősítve) így bukkant fel: „ha a kriminológia tudományos diszciplínává kíván válni, az állam nem határozhatja meg azt, hogy érdeklődése mire terjedjen ki. A bűncselekmény fogalmának lényege az alapvető emberi jogok erőszakos megsértése, s ebből következően azt nem lehet az állam által erőszakosnak tartott viselkedésekre korlátozni.” Lásd Irk Ferenc: *Fehérgalléros bűnözés, elitbűnözés, menedzserdeviancia. Jog. Állam. Politika*. 6. évf. 2014/1. szám, 59.

²³ Lásd Sántha Ferenc: *A jogi személy büntetőjogi felelősségéről*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2002., Fantoly Zsanett: *A jogi személyek büntetőjogi felelőssége*. Budapest, HVG-Orac 2008, lásd különösen ez utóbbi X. fejezetét: „Az állam büntetőjogi felelőssége”; 236-259., valamint Sántha Ferenc: *Az állam büntetőjogi felelőssége*. In: *Keresztmetszet. Tanulmányok fiatal büntetőjogászok tollából*. Szerk.: Karsai Krisztina. Szeged, SZTE ÁJK Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 7. 2005.

²⁴ Vö. Sutherland, E. H.: *White-collar crime. American Sociological Review*. 5. évf. 1940. 1-12.

²⁵ A *British Journal of Criminology* 2005-ben, a nemzetközi *Critical Criminology* pedig pedig 2009-ben jelentetett meg ilyen különszámot. A témakör önálló lapja 2012 óta a *State Crime Journal*, amit három egyetem (Harvard, Hull és Ulster) speciális programja, az International State Crime Initiative ad ki. A lap főszerkesztői kriminológusok.

²⁶ Lásd Chambliss, William J.: *State-Organized Crime. Criminology*. 27. évf. 1989/2. sz. 183-208. A koncepcióhoz Chambliss élete végig ragaszkodott; vö. *State Crime in the Global Age*. Szerk.: Chambliss, William J. – Michalowski, Raymond – Kramer, Ronald. Milton, Vilan, 2009. Lásd továbbá Barak, Gregg: *Toward a Criminology of State Criminality*. In: *Crimes by the Capitalist State. An Introduction to State Criminality*. Szerk.: Gregg Barak. New York, State University of New York Press, 1991. 3-18.

már az „állami bűncselekmény”-fogalomnak a kriminológián belül önálló története van; igaz, ez csupán néhány oldal a tudomány történetében,²⁷ de saját útkeresésekkel és tévutakkal, sztorikkal és „hősökkel”.²⁸

Mindent összevetve az „állami bűncselekmény” mára széles körben elfogadott fogalom lett, s az elmúlt két évtizedben a szakirodalom kimunkálta annak főbb típusait is.

Mint említettem, elsősorban a népirtást (genocídiumot) és az ahhoz hasonló, osztályszempontú vagy politikai célokat követő tömeggyilkosságokat sorolják ide, bármilyen jellegű is az a politikai rendszer, amely az ezeket elkövető állam mögött áll. Ezek mellett az elemzések ma már ide sorolják az apartheid-politika kialakítását, az államilag szponzorált terrorizmust, sőt az állami szervek által külföldön végrehajtott titkos katonai akciókat is. Általában véve a végrehajtó hatalom túlkapásaira (felhatalmazás nélküli, rendszerint titokban tartani kívánt, rendes bűncselekményekre emlékeztető akcióira; vö. Watergate-ügy, stb.), valamint a kormányzati szervek államérdekre hivatkozó csalásaira és más jogsértéseire ma már könnyen rámondják, hogy az állam – egyesek szerint a kormányzat (vö. *governmental crimes*) – bűncselekményt követett el. Újabban a természeti katasztrófák előidézését, és az azáltal okozott károk mérséklését elhanyagoló állami felelőtlenséget, vagy – főleg a politológiai szakirodalomban – a represszív rendszerek erőszakos kialakítását is állami büntetnek nevezik, különösen arra tekintettel, hogy az utóbbi rendszerint együtt jár a hatalmi pozíció által lehetővé tett sikkasztásokkal, befolyással való üzérkedéssel és hasonlókkal. Állami büntett továbbá a támadó háború indítása (amit egyénileg nem is lehet elkövetni), a foglyok megkínzása, a nukleáris anyagokkal való fenyegetés vagy az azokkal való visszaélés (*nuclearism*), s többek szerint a diszkriminatív rendőri erőszak is, például amikor zavargások idején a színes bőrűek ellen más, kegyetlenebb fenyeítő vagy elrettentő eszközöket alkalmaznak. Ma már olyan széles körben határozzák meg e típusokat,²⁹ hogy a „rendes” és az „állami” bűncselekmények között ki kellett alakítani egy újabb kategóriát: ezen hibridformák közé sorolják a vállalatok és testületek által elkövetett bűncselekményeket (*state corporate crime*), az állam foglyul ejtésével (*state capture*) együttjáró visszaéléseket és így tovább.

V.

Miközben az általános társadalomelmélet és a kriminológia teljes mértékben elismerte

---

²⁷ A legrövidebb történet itt olvasható: *State Crime: Current Perspectives*. Szerk.: Rothe, Dawn – Mullins, Christopher W. (Előszó: W. J. Chambliss, bevezető: Cherif Bassiouni.) New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 2011. 30-33.

²⁸ E hősök, vagy inkább „alapító atyák” körébe – az imént említett W. Chambliss és G. Barak mellett – rendszerint a politikai bűnözést elemző Kenneth D. Tunnelt, az annak dinamikáját vizsgáló Ian Jeffrey Rosst, valamint a nukleáris állam „bűneit” soroló David Kauzlarichot sorolják. Lásd Tunnell, K. D.: *Political Crime in Contemporary America*. New York, Garland, 1993., Ross, Jeffrey Ian: *The Dynamics of Political Crime*. Thousand Oaks, Sage, 2003. és Kauzlarich, David – Kramer, Ronald C.: *Crimes of the American Nuclear State. At Home and Abroad*. Boston, Northwestern University Press, 1992.

²⁹ A témakör ún. gyűjteményes kötetei –, melyek (s ez is jellemző e tudományterületre) messze meghaladják a monográfiák számát – lényegében ezen típusok köréből adnak, a szerkesztők elgondolását tükröző válogatást. Az öt legjellegzetesebb válogatás e tekintetben a következő: *State Crime. Defining, Delineating and Explaining State Crime*. 2 kötet. Szerk.: Friedrichs, David. O. Dartmouth, Ashgate, 1998. *Varieties of State Crime and Its Control*. Szerk. Ross, Jeffrey Ian. Monsey, NY, Criminal Justice Press, 2000., *State Crime. Current Perspectives*. Szerk.: Rothe, Dawn – Mullins, Christopher W. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 2011., *Controlling State Crime, id. kiadás, 2000*; *State Crime in the Global Age, id. kiadás, 2009*. Ezek mintegy 15-20 bűncselekmény-típust különböztet meg. Az áttekintő monográfiák hasonló – a témakört típusok szerint pásztázó – képet mutatnak. Ezek közül kettőre utalok példaként. Green, P. – Ward, T.: *State Crime, id. kiadás, 2004*. és Rothe, Dawn: *State Criminality. The Crime of All Crimes*. Rowman & Littlefield, 2009.

az állami bűncselekmények lehetőségét, a szociológia és a politikatudomány megbarátkozott vele, a jogtudomány pedig (az állam büntetőjogi felelőssége formájában) fanyalogva ízelgeti, addig a nemzetközi jog terén csaknem ellentétes folyamat zajlott le.

Az államok nemzetközi jog szerinti felelősségével és felelősségre vonhatóságával kapcsolatos szabályok létezése, mibenléte, valamint megalkothatósága régóta foglalkoztatta a kérdés elemzőit,³⁰ s a kérdés ENSZ-en belüli kodifikációjának is hosszú története van,³¹ a végeredményt mégis valamiféle rezervált szemlélet jellemzi. Ez azért van így, mert amikor az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága – ezirányú tevékenységét 1953-ban kezdve, 1960-ban megújítva, hosszas előkészületek és csaknem négy évtizedes munkálkodás után – 2001-ben elfogadta és a Közgyűlés elé terjesztette a bizottság hetedik *rapporteuré*nek, az ausztrál James Crawfordnak a kodifikációs tervezetét, akkor abban nem szerepelt a korábbi tervezet két jellegzetes kategóriája: a „nemzetközi bűncselekmény” (*international crime*) és a „nemzetközi vétség” (*international delict*). Vagyis a tervezet – melyet az ENSZ Közgyűlés „tudomásul vett” és a tagállamok számára tanulmányozásra ajánlott – eltért a büntetőjogias felelősségi koncepciótól, és „a nemzetközi jog cogens szabályainak megsértése esetén” a nemzetközi jogi felelősség egyes különleges szabályait határozta meg. Így az államok felelőssége kapcsán – fogalmazott Kovács Péter – immár nem „az állam nemzetközi bűncselekményeiről” beszélünk, hanem „a nemzetközi jog imperatív normáiból fakadó kötelezettségek megsértéséről, illetve súlyos megsértéséről”.³² E bonyolult (és kissé semmitmondónak tűnő) kifejezés – szerintem – ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy a nemzetközi jog, s az ENSZ gyakorlata – az ún. reparációs jogkövetkezményeken túl – ismeri az államok ellen alkalmazható büntető jellegű szankciókat is. Ilyen például a gazdasági vagy diplomáciai kapcsolatok megszakítása és a Biztonsági Tanács döntése alapján foganatosított katonai akció. Nem csoda ezért, hogy a 2001-es kodifikációs tervezetben eszközölt változtatás a szakirodalomban komoly vitákhoz vezetett.³³

A fentiek alapján összességében azt lehet mondani, hogy a népiirtást elkövető, apartheidet kialakító, majd fenntartó és az etnikai tisztogatásokat folytató állam társadalomelméleti, szociológiai és kriminológiai szempontból még akkor is „bűnöző államnak” tekinthető, mely „állami bűncselekményeket” követ el, ha jogi és nemzetközi jogi szempontból ez az álláspont nem erősíthető meg. A különbségek a perspektíva különbségei. Alapesetben azt kellene mondanunk, hogy ami társadalomelméleti-leíró nézőpontból „természetes”, azt a jogi-normatív szemlélet nem fogadja el, és megfordítva. Fogalmazhatunk azonban kiélezettebben is. Ez esetben azt mondjuk, hogy amit a jogi-normatív megközelítés különös módon – és természetes erkölcsi érzékünkkel szembe menve – nem minősít bűncselekménynek, azt a társadalomelméleti (állítólag leíró) megközelítés mögött meghúzódo

³⁰ Ennek jelzésként elég itt utalni két „klasszikus” műre a hazai szakirodalom hőskorából. Lásd Bibó István: *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban*. Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1934. és Kertész István: *Az állam nemzetközi felelőssége*. Budapest, Grill, 1938.

³¹ Lásd erről Bruhács János: Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet. In: *In memoriam Nagy Károly egyetemi tanár (1932-2001)*. Szerk.: Tóth Károly. Szeged, SZTE ÁJK, 2002. (Acta Juridica et Politica; Tom. LXI. Fasc.1-26.) 117-132., Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011. 462-465. és Boros Balázs Sándor: Nemzetközi jogi felelősség, különös tekintettel az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága szerződéstervezetére. *Iustum, Aequum, Salutare*. 2007/3. 125-137.

³² Kovács Péter: *idézett mű* (2011) 482. Lásd még ezzel kapcsolatban Ádány Tamás Vince: *A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága*. Budapest, Pázmány Press, 2014. kül. 38-46. (III.2.): „Elkövethet-e az állam bűncselekményt?”

³³ Lásd például Wyler, Eric: From „State Crime” to Responsibility for „Serious Breaches of Obligations Under Peremptory Norms of General International Law”. *European Journal of International Law*. 13. évf. 2002/5. sz. 1147-1160. és – némileg korábról – Pellett, Alain: Can a State Commit a Crime? Definitely, Yes! *European Journal of International Law*. 10. évf. 1999/2. sz. 425-434.

értékrend – erkölcsi intuícióinkkal egyezően – nem hajlandó „normálisnak” tekinteni és bűnnek mondja. Erre a helyzetre mondtam fentebb azt, hogy az állami bűncselekmény (*state crime*) fogalmával kapcsolatos tudományos teljesítmény nem éppen szívderítő.